

ACTA POLITOLOGICA

www.acpo.cz

INTERNETOVÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

2009 | Vol. 1 | No. 2 | ISSN 1803-8220

Romancov, Michael. (2009). Rusko a jeho pohled na mezinárodní systém: výzvy pro ČR a střední Evropu. *Acta Politologica*, Vol. 1, No. 2, s. 102-117. ISSN 1803-8220.

Tento článek podléhá autorským právům, kopírování a využívání jeho obsahu bez řádného odkazování na něj je považováno za plagiátorství a podléhá sankcím dle platné legislativy.

Internetový recenzovaný časopis vydává Univerzita Karlova v Praze,
Katedra politologie Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd.

ANOTACE

Everyone agrees the world is changing. The question is in which direction? For such small actors within international arena, like Czech Republic, is of key importance to pay attention to evolution of ideas and proposals which are made by strong and influential actors, like Russia is.

Rusko a jeho pohled na mezinárodní systém: výzvy pro ČR a střední Evropu¹

*Michael Romancov*²

Abstract:

Everyone agrees the world is changing. The question is in which direction? For such small actors within international arena, like Czech Republic, is of key importance to pay attention to evolution of ideas and proposals which are made by strong and influential actors, like Russia is.

Keyword: *Change of international system; Russia; European union*

Úvod

V listopadu 2009 si budeme připomínat dvacáté výročí pádu komunismu a počátku rozpadu bipolárního mezinárodního uspořádání, jehož globální, kontinentální i regionální projevy měly kořeny ve II. světové válce, respektive ve způsobu jejího ukončení. Předpoklad široké a dlouhodobé spolupráce vítězných velmocí, jež měl spočívat zejména na základech tvořených politickými a ekonomickými institucemi vtělenými do systému Organizace spojených národů, se záhy ukázal být v praxi nerealizovatelný. Ze tří základních možných podob mezinárodního systému: kooperační – konkurenční – konfrontační, se v oblasti klíčových politických, bezpečnostních a ekonomických rozhodnutí uplatňovaly zejména druhý a třetí přístup.

¹ Text vznikl jako součást výzkumu v rámci Výzkumného záměru KP IPS FSV UK: č. projektu FSV UK MSM 0021620841 – Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika.

² PhDr. Michael Romancov, PhD. je odborným asistentem katedry politologie IPS FSV UK v Praze. Kontakt: michael.romancov@gmail.com.

Po neočekávaném zhroucení Sovětského svazu se otevřela nutnost hledání a budování nového uspořádání, jehož téměř výhradním architektem byly Spojené státy. Optimistické předpoklady o vytvoření nového řádu, spočívajícího na nejlepších hodnotách liberální demokracie, o němž s takovým zaujetím psal například Francis Fukuyama, který se v praxi, pod arogantním heslem „*Americké vedení je nejlepší pro Ameriku i pro celý svět*“³, pokusila realizovat Bushova administrativa, se však (opět) nenaplnily.

Klíčovou otázkou současnosti je, kdo všechno a s jakými cíli se bude podílet na tvorbě systému nového. „*Pro probíhající transformaci mezinárodního systému vzniklého po skončení Studené války je charakteristický přesun od kulturní, politické a hospodářské dominance Západu k mnohem rozmanitějšímu a heterogennějšímu mezinárodnímu systému, kde noví a staronoví hráči nejenom prosazují své zájmy, ale také své vlastní pohledy na svět*“ [Grevi 2009: 7]. Zejména závěrečná část citované věty by měla velmi silně rezonovat u malých a slabých členů mezinárodního společenství, jakým je i Česká republika, protože pro velké a silné bude jistě lákavé pokusit se „svůj vlastní pohled na svět“ realizovat právě na jejich úkor. Jak říká John Mearsheimer: „*Velké mocnosti jsou jen zřídka spokojeny se současným stavem věcí, namísto toho čelí permanentnímu pokušení o prosazení změn, které by jim přinesly prospěch. Téměř vždy projevují revizionistické tendence a budou-li mít pocit, že je změna realizovatelná za rozumnou cenu, nebudou se zdráhat použít sílu.*“ [Mearsheimer 2003: 2]. Optimista by citovanému Mearsheimerovu výroku mohl oponovat konstatováním, že se od typického reprezentanta realistického přístupu v mezinárodních vztazích nic jiného čekat nedá a že pro Českou republiku jeho slova navíc mají omezenou a podmíněnou platnost, neboť je součástí Evropské unie a NATO.

Pro tento okamžik se pravděpodobně jedná o hodnocení správné, ale bylo by svrchovaně nemoudré nepřipustit možnost, že obě organizace byly budovány v rámci předchozího uspořádání mezinárodního společenství, a není lehké odhadnout, nakolik provozuschopné se ukáží v systému novém, který se v tento okamžik teprve začíná rodit. Nikdo nemůže zaručit, že známá otázka „out of area or out of business“, kterou celá 90. léta minulého století řešilo NATO, se zanedlouho nevynoří znovu, a tentokrát, díky změněnému kontextu, s mnohem větší naléhavostí. Evropská unie, jež je v systému mezinárodních vztahů všeobecně považována za zcela unikátní těleso, se zatím vyvíjela a vyvíjí směrem, který

³ Viz webové stránky think-tanku *The Project for the New American Century*. Dostupné z WWW <http://www.newamericancentury.org/>.

ošetřuje potřeby (i malých a slabých) členů způsobem zdaleka nejvýhodnějším ze všech dnes existujících variant, zejména pokud jde o možnou míru uplatnění jejich názorů, postojů a potřeb. Michel Foucher to vystihl vynikajícím způsobem, když uvedl: „*Politická Evropa je jedinou laboratoří multinacionálního systému, který není spojen pouze skrze zboží – Commonwealth –, ale strategii spolupráce v pravém slova smyslu a vůlí po „Commonwill“.* Nejpokročilejší zkušenost integrace na světě se neomezuje na volnou výměnu v oblasti obchodu, ale nachází jasnou politickou dimenzi. Je to mocnost spolupráce ve smyslu, kdy smíření národních zájmů přináší účinky síly, jako uvidíme v případě eura. Nikde na světě nevidíme systém sdružující národní státy na smluvním základě směřujícím národní zájmy.“ [Foucher 2002: 125].

Je nesmírně pozitivní, že Unie, která si dlouhou dobou nebyla schopna přiznat, že je (a musí být) důležitým aktérem mezinárodních vztahů, si plně uvědomuje, že se současný systém mění a chce se na změnách aktivně podílet. Dle názoru unijních expertů, bude možné vznikající systém nejlépe označit jako interpolární, neboť jeho klíčovými charakteristikami bude multipolarita v éře vzrůstající interdependence. Pro interpolaritu bude příznačné, že bude primárně založena na zájmech (hlavních aktérů), zaměří se na (společně) definované problémy a bude orientována na optimalizaci společných postupů při jejich řešení [Grevi 2009: 5]. Pokud jsou shora uvedené obrysy budoucího uspořádání správně identifikovány, je otázkou, nakolik se unikátní a ještě stále křehký evropský projekt v nových poměrech dokáže udržet. Zda Evropané, kteří „*přešli od geopolitiky uzavřených společností – strukturovaných podle antagonistické konfigurace přítel-nepřítel, a tudíž od hry s nulovým součtem – ke geopolitice otevřených společností, poznamenaných vzájemnými vztahy mezi jednotlivými státy a významným místem hry na různých úrovních*“ [Foucher 2002: 50], dokáží odolat těm důležitým architektům nového uspořádání, kteří sice navenek hovoří o vzájemně výhodné spolupráci, ale, kdykoli k tomu mají příležitost, sáhnou k čisté síle. Ze všech uvažovaných architektů budoucího uspořádání, kteří tímto způsobem jednají, je Evropské unii i České republice nejbližší Rusko, pro které události podzimu 1989 znamenaly počátek zahanbujícího pádu z privilegované pozice světové supervelmoci. Co (ne)můžeme od dnešního Ruska očekávat dvacet let poté?

Východiska ruské interpretace

Během posledních dvaceti let bylo Ruské chování v mezinárodním prostoru ovlivňováno dvěma paralelně probíhajícími procesy: Rusko neprocházelo „pouze“ politickou, ekonomickou a společenskou transformací, vyvolanou pádem komunismu, což samo o sobě představuje velmi komplikovaný a bolestivý proces, ale zároveň prodělalo i (post)traumatický šok vyvolaný rozpadem impéria a s ním související ztráty supervelmocenského postavení. Na rozdíl od států střední, jihovýchodní a východní Evropy, které se logicky nabízejí jako vzorky pro komparaci prvního jevu, je zde navíc přítomen druhý proces, z hlediska vytváření zahraniční a bezpečnostní politiky důležitější, pro nějž je však nesrovnatelně obtížnější nalézt vzorek pro komparaci. Jako jistý, byť kvantitativně i kvalitativně nedostačující model, by snad mohl posloužit rozpad britského a francouzského imperiálně-koloniálního panství v 50. a 60. letech minulého století.

Základním problémem, kterému Moskva čelila, byla nutnost vypořádat se zcela nově dimenzovanou kapacitou své (ne)schopnosti systematicky a komplexně ovlivňovat mezinárodní situaci. Po rozpadu SSSR Rusko sice i nadále zůstalo teritoriálně nejrozsáhlejší zemí světa, ale co se týče populace, kleslo až na šesté místo za Čínu, Indii, USA, Indonésii a Brazílii⁴. Rozpadla se tři vnější, ochranná geopolitická pásma kolem Ruska. První, nejvzdálenější pásmo zahrnovalo rozvojové země pod sovětským vlivem v Africe, Asii a Kubu. Druhé pásmo bylo tvořeno řadou socialistických zemí východní Evropy. A třetí, vnitřní pásmo, představovaly bývalé sovětské republiky (v jeho rámci leží exkláva Kaliningrad). Jako nejtěživější geopolitické změny jsou vnímány posun obranného perimetru přibližně z linie Magdeburg – Praha o 1200-1800 kilometrů dále na východ; ztráta přístupu k moři, zejména pak velkých (nezamrzajících) přístavů na Baltu a v Černomoří; a dokonce se objevuje i argument ztráty obilnic (jakkoli byla sovětská produkce vždy ubohá). Evropské Rusko dnes tvoří pouhou čtvrtinu ruského teritoria a 70% jeho obyvatelstva [Kulikov 1998: 129]. Mezi Ruskem a Západem se po roce 1991 objevila nová, dvojitá bezpečnostní zóna, tvořená bývalými socialistickými státy a novými nezávislými postsovětskými republikami. Přes tuto bariéru procházely pozemní komunikace, Rusko získalo nové sousedy a muselo s nimi navázat nové vztahy. Nakonec bezmocně přihlíželo tomu, jak byla většina z nich integrována

⁴ Tato čísla, respektive pořadí platila v době rozpadu SSSR. Od té doby Rusko se 141 850 000 obyvateli pokleslo na současné (březen 2009) 9. místě ve světě. Vedle již shora zmíněných států je předstihla ještě Nigérie, Bangladéš a Pákistán.

do NATO, respektive EU. Od státu zaměřeného ven, který se zabýval organizováním světa, se Rusko stalo (neschopným) státem topícím se ve vlastních problémech.

Z mnoha důvodů Rusko nebylo po podstatnou část první poloviny 90. let schopno koncepčně zformulovat představu o tom, kde a proč stojí, jaké má zájmy a jakými prostředky je schopno či ochotno své cíle realizovat. Otázek, na něž bylo třeba najít odpovědi, bylo mnoho. V oblasti, která nás zajímá, zněla následovně: Co je Rusko bez Sovětského svazu a (bývalého carského) impéria? Odpověď se snažily zformulovat čtyři hlavní myšlenkové proudy, vycházející z tradičních tří paradigmat mezinárodních vztahů⁵: realistického, racionalistického a revolucionsitického. Jejich příznivci se pokoušeli ovlivnit zahraničně-politický a bezpečnostní diskurs a vytyčit zásady směřování zahraniční a bezpečnostní politiky státu. Každá z níže uvedených škol se snažila (viz tabulky) komplexně odpovědět na dvě spolu související otázky: (1) Co charakterizuje Rusko jako samostatného aktéra mezinárodních vztahů?, (2) Jakým problémům/výzvám Rusko v mezinárodní aréně musí čelit? [Tsygankov 1997: 248].

Andrei Tsygankov pro jednotlivé proudy uvádí následující charakteristiky a zástupce: Racionalistický přístup byl reprezentován tzv. mezinárodním institucionalismem (*International Institutionalism*), jemuž se též přezdívá „škola společné/sdílené/vzájemné bezpečnosti“. Tento přístup vnímá prostor mezinárodních vztahů jako místo, v němž aktéři spolupracují, a protože si jsou vědomi oboustranné výhodnosti takové spolupráce, jsou schopni se shodnout na pozitivních řešeních. K pokusům o jeho realizaci došlo na počátku 90. let a je spjat se jménem Andreje Kozyreva. Lze tvrdit, že tento směr zahraniční politiky byl zcela zdiskreditován.

Realistický proud byl zastoupen dvěma směry: tzv. agresivním a obranným realismem (*Aggressive and Defensive Realism*). Základní tezí obou těchto směrů je představa o mezinárodním systému jakožto soupeřivého prostoru s anarchistickou povahou. V praxi se pak snaží o dosažení rovnováhy sil. Nespornou výhodou tohoto proud je, že v Rusku byl tento přístup historicky silně zakořeněn, a tudíž našel velmi silné záchytné body jak v předrevoluční tak v novodobé historii a diplomatické praxi. K tomuto směřování se Rusko přiklonilo již v epoše Borise Jelcina, nejpozději však v okamžiku, kdy se ministrem zahraničí stal Jevgenij Primakov. Dodnes je páteří ruské zahraniční a bezpečnostní politiky. Z hlediska současnosti

⁵ K rozdělení paradigmat bližší [Knutsen 2005: 281- 287].

je podstatné, že k předním politickým stoupencům agresivního realismu patří dlouholetý lídr nejvýznamnější opoziční síly v Rusku, šéfkomunistů Gennadij Zjuganov.

Třetím myšlenkovým směrem byl revolucionistický přístup reprezentovaný „školou bezpečnostní expanze“ a táborem tzv. revolučních expansionistů (*Revolutionary Expansionism*). Tento směr, ačkoli má početné a dobře etablované vyznavače, se však zatím, naštěstí, nedostal do stavu, kdy by mohl reálně aspirovat na pozici klíčového směru. Mezi jeho politické propagátory patří Vladimir Žirinovskij a Aleksandr Dugin, jehož práce *Základy geopolitiky* se stala jakousi „biblí“ tohoto směru [Tsygasnkov 1997].

Z hlediska našeho tématu je podstatné, že kratičký flirt se Západem, tedy se směřováním ruské zahraniční politiky, jak ji prezentoval Kozyrev, byl ukončen v lednu 1996 s nástupem Jevgenije Primakova a zejména po Jelcinově znovuzvolení do funkce v červnu téhož roku. Primakov byl rozhodně kvalitnější manažer a jeho vize lépe korespondovala s ruskými zájmy a prioritami, než tomu bylo u jeho předchůdce. Novému kurzu, vyhlášenému Primakovem, začaly dominovat multipolarita a multivektorovost. Taková definice v zásadě velmi realisticky odráží potřeby zahraničně-politického směřování jakéhokoli státu, který se označuje za mocnost. Je logické, že ony vektory směřují k přátelům, či naopak konkurentům/nepřátelům. Na ruském případě je zvláštní, že tomu tak nebylo a dosud ani není. Na „vině“ jsou dva faktory. Zaprvé dnešní Rusko nemá žádného jednoznačně definovaného spojence nebo protivníka. Tento fenomén je zajímavým způsobem potvrzován tím, že po rozpadu Varšavské smlouvy Rusko ani nevytvořilo, ani nevstoupilo, do žádné bezpečnostní struktury, jež by byla definována a měla funkční rozměr organizace kolektivní obrany⁶ [Larrabee, Krasik: 1997].

⁶ Institucionalizovaná tělesa typu Organizace kolektivní bezpečnosti – CSTO (Collective Security Treaty Organization), která byla vytvořena již roku 1992 a měla se stát „výzvou americkému hegemonialismu“, nebo multifunkční všeobecné organizace s bezpečnostním rozměrem, jako Společenství nezávislých států (SNS) či Šanghajská organizace pro spolupráci (ŠOS) nemohou být pro tento účel brány v potaz. Buď vznikly z Ruské iniciativy na půdorysu zbytkového SSSR, nebo je jejich bezpečnostní dimenze omezena na relativně skromný počet nekonfliktních bezpečnostních témat, týkajících se opatření posilujících důvěru v pohraničních oblastech, boji proti organizovanému zločinu, pašeráctví, atd.

Tabulka č. 1. Charakteristika Ruska jako samostatného aktéra v mezinárodních vztazích

	<i>Myšlenková škola</i>			
	<i>mezinárodní institucionalismus</i>	<i>obranný realismus</i>	<i>agresivní realismus</i>	<i>revoluční expansionismus</i>
kultura	Rusko je západní země	Rusko je směs západní a východní kultury; společnost slovansko-turckická	Rusko je protizápadní země	Rusko je euroasijské, antiamerická země
mezinárodní status	jedna z mnoha mocností	velmoc v současné době v krizi	jedna ze dvou supervelmocí	jedna ze dvou supervelmocí
typ státu	konfederace národních států	postimperiální stát	stabilní říše s pevnými hranicemi	rozpínající se říše
metoda udržení vnitřní stability	mezinárodní spolupráce na ekonomických a bezpečnostních tématech	vůdčí role v organizaci a integraci SNS; ekonomická a vojenská modernizace	vysoký stupeň centralizace; ekonomické a vojenská modernizace; moudré vedení	trvalá geopolitická expanze
geopolitické hranice	Ruská federace – národní hranice; bývalý Sovětský Svaz – konfederace s možným vyloučením Pobaltských států	Rusko sousedí s blízkým zahraničím; bývalý Sovětský Svaz sousedí se vzdáleným zahraničím	bývalý Sovětský Svaz	ještě daleko za hranicemi bývalého Sovětského Svazu

Zdroj: [Tsygankov, 1997: 254]

Tabulka č. 2: Problémy, jimž Rusko musí čelit v současném systému mezinárodních vztahů

	<i>Myšlenková škola</i>			
	<i>mezinárodní institucionalismus</i>	<i>obranný realismus</i>	<i>agresivní realismus</i>	<i>revoluční expansionismus</i>
stupeň nepřátelství	většinou přátelský	nepřátelský	nepřátelský	nepřátelský
hlavní zdroje nepřátelství	–	konflikty na periferii Ruska	rozdíly v kultuře a hodnotách mezi Ruskem a Západem	americké geopolitické spiknutí proti Rusku
důvody sovětského úpadku	vnitřní důvody, úpadek ekonomiky	vnitřní i vnější důvody	vnější důvody	vnější důvody
postoj k bývalým sovětským republikám	nepředstavují hrozbu	některé představují hrozbu kvůli vnitřním etnickým a vojenským konfliktům	představují hrozbu, protože začínají být ovlivňovány cizími geopolitickými mocnostmi	představují hrozbu, dokud nebudou navráceny do ruského impéria
postoj k Západu	přátelský, podporující spolupráci	neutrální nebo skrytě nepřátelský, spolupráce možná v některých oblastech	otevřeně nepřátelský, Západ považován za nepřátelskou kulturu	otevřeně nepřátelský vůči USA, nikoli vůči Evropě, kterou považuje za možného spojence v rusko-americkém geopolitickém souboji
postoj k Východu a Jihu	obecně přátelský ale rezervovaný, ruské zájmy jsou na Západě.	neutrální, Rusko má na Východě a Jihu specifické zájmy	obecně podezřívavý a nepřátelský, zejména vůči Číně	všeobecně nepřátelský

Zdroj: [Tsygankov 1997: 257]

Supervelmocenský statut Sovětského svazu se po roce 1945 opíral o globálně atraktivní⁷ ideologii marxismu-leninismu a zejména (v některých obdobích spíše výlučně) o vojenskou moc. Po roce 1991 se tím nejdůležitějším zahraničně-politickým faktorem stala ekonomika. V tomto ohledu je třeba zdůraznit, že si skutečnost, že zbraně samy o sobě nejsou schopny efektivně ošetřit veškeré potřeby, dobře uvědomoval již Michail Gorbačov a jeho vedení. Když politika „*perestrojky, glasnosti a uskorenija*“ rozložila Sovětský svaz, nešlo tedy o zcela nový kvalitativní fenomén, ale spíše o poznání, že zatímco význam této složky výrazně vzrostl, kapacity ruského hospodářství i nadále zůstávají zcela nedostatečné. Na rozdíl od Spojených států či Evropské unie se tak Rusko, nedisponující takovým množstvím finančních prostředků, v řadě regionů stalo se svou politikou v podstatě neschopné konkurence. Nejviditelněji se to projevilo na Blízkém východě a v Africe, kde bez automaticky předpokládané finanční podpory žádná zahraniční politika nemá příliš šancí. V důsledku této zjevné finanční a ekonomické slabosti proto nemůže překvapit, že v dalších letech Rusko udržovalo s řadou států či regionů vztahy především proto, aby zcela nezanikla naděje získat zpět dlužné peníze, či se prostřednictvím zbrojních dodávek alespoň částečně udržet ve hře [Donaldson, Noguee 2005].

Moskva se ocitla ve velmi nezáviděníhodné situaci: Jakmile rezignovala na použití síly, ukázalo se, že nedisponuje žádným jiným prostředkem, který by jí umožnil udržet vliv, a – a toto poznání pravděpodobně bolelo ještě více – že nemá co nabídnout, že navíc již nemá ani takovou přitažlivost, aby udržela staré „přátele“, a má naopak nulový „sex-appeal“, který ji neumožňuje získat nové. Prubířským kamenem ruské (ne)schopnosti se v této souvislosti stala zejména Severoatlantická aliance, vůči které Rusko zaujímal pozici kooperační, konkurenční a (v náznacích) i konfrontační. Rozšiřování NATO do prostoru bývalé sovětské vlivové zóny v letech 1990 (bývalá NDR), 1999 (Česko, Maďarsko a Polsko) a 2004 (Bulharsko, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Rumunsko, Slovensko, Slovinsko⁸) může sloužit jako „seizmometr“ tohoto vztahu. V podstatě všichni Rusové jsou totiž přesvědčeni, že od Západu dostali závazný slib, že se NATO nebude rozšiřovat do prostoru, který vyklidila Varšavská smlouva. Toto zjevné porušení slova a následná agrese proti Srbsku/Jugoslávii pak slouží jako nezpochybnitelný a nadmíru přesvědčivý důkaz věrolomnosti [Karaganov 1995]. Je

⁷ Na přelomu 60. a 70. let minulého století žilo, alespoň nominálně, 60% obyvatel planety v zemích, které se více či méně otevřeně hlásily k „socialismu“ a vnímaly Sovětský svaz jako inspirativní či dokonce modelový vzor uspořádání společenských a ekonomických poměrů. Blíže viz [Muravchik 2003; Crozier 2004].

⁸ Slovinsko součástí sovětské sféry vlivu nebylo.

příznačné, že ruská strana dnes vědomě a zcela ignoruje fakt, že to bylo právě NATO, které v 90. letech značnou měrou přispívalo i k ruské a světové bezpečnosti, ať již tím, že pomáhalo likvidovat jaderné zbraně nově se vynořivších sovětských jaderných pohrbků v Bělorusku, na Ukrajině a v Kazachstánu, nebo se podílelo na sanaci ekonomických poměrů ruských (sovětských) vědců, kteří by jinak kvůli katastrofální ekonomické situaci mohli snadno podlehnout dolarovému vábení režimů s nekalými úmysly.

Namísto toho v Rusku začaly převažovat nacionalistické interpretace vnímající Rusko jako oběť dávno naplánovaného západního/amerického spiknutí. Jako ilustrace tohoto přístupu velmi dobře poslouží slova Natalie Naročnické, bývalé sovětské diplomatky, dlouholeté členky Státní dumy (místopředsedkyně jejího zahraničního výboru) a od ledna 2008 ředitelky pařížské pobočky nově zřízeného ruského centra/think-tanku Institute for Democracy and Cooperation. Naročnická tvrdí, že: *„Na počátku postsovětského období, které bylo poznamenáno euforií infantilního sacharovsko-gorbačovovského „nového myšlení“, vlády v Rusku politické elity a ideologická skupina neschopné domyslet následky svých akcí, vyznávající koncepčně defetistickou politiku. (...) Tyto kruhy nepochopily, že celý proces dobrovolného odchodu a stažení sovětských vojsk způsobil přesun východní Evropy a poté i části historického ruského státu do sféry vlivu USA a NATO. (...) Je přitom zřejmé, že právě k odstraňování překážek pro vstup části historického Ruska do NATO sloužily všechny důsledné, i když zvnějšku málo navzájem související programové akce západní politiky ve vztahu k vývoji na území SSSR. (...) Během tohoto procesu byl znehodnocen podpis SSSR na významných mezinárodně-právních dokumentech a na tomto právu založených územních realitách, stejně jako vojensko-strategických symetrií, včetně dohodnutých zbraňových systémů. (...) Tím byly zlikvidovány výsledky Jalty i Postupimi a v konečném důsledku i závěrečná ustanovení aktu OBSE, který byl přijat v Helsinkách. Vždyť jedním z nejvýznamnějších bodů tohoto fóra bylo potvrzení legitimacy a územní celistvosti všech poválečných evropských států.“* [Naročnickaja 2006: 134-135].

Nahlíženo západní optikou však realita, pokud jde o jeho vztah k mezinárodním institucím, byla jiná. Rusko se nejprve snažilo posílit vliv těch organizací, ve kterých dokázalo udržet vliv nebo privilegované postavení (OBSE⁹, OSN), ale záhy zjistilo, že tyto nemají dostatečné kapacity. Naopak se jasně ukázalo, že skutečné kapacity jsou tam, kde

⁹ Pokud jde o OBSE, pak stojí za zmínku, že z organizace, na kterou se z počátku upírala taková pozornost, se později, kvůli monitoringu voleb, stala organizace, jež se nepřipustným způsobem vměšuje do vnitřních záležitostí suverénního státu.

nemá ani vliv, ani zvláštní výsady (EU, NATO). Vůči NATO i EU proto byla přijata, z ruského pohledu bezesporu velmi racionální, strategie pokoušející se těchto organizací využít pro své vlastní cíle¹⁰.

Pokud bychom měli shrnout hlavní rysy vývoje ruského zahraničně-politického a bezpečnostního uvažování v období posledních dvaceti let, pak je třeba zdůraznit, že Moskva přestala, protože toho nadále nebyla schopna, hrát roli, na kterou byla zvyklá. Navzdory tomu však Rusko i nadále zůstalo jedním z nejdůležitějších aktérů mezinárodních vztahů, a to přinejmenším v prostoru, který je v jeho bezprostředním dosahu, včetně střední Evropy.

Rusko v mezinárodním systému

Dnešní Ruská federace sama sebe vnímá jako významného a zcela nezávislého globálního hráče, jako moderní multidimenzionální mocnost se širokospektrálním polem působnosti. Považuje se za mocensky, vojensky, morálně, hospodářsky, politicky, intelektuálně a technicky vyspělý stát. Mezinárodní systém vnímá jako potenciálně nebezpečné a jednoznačně soutěživé místo, kde každý, kdo chce udržet svou pozici, musí „hrát“ tvrdě a agresivně.

Od okamžiku, kdy se Spojené státy rozhodly řešit problém v Iráku silou, Rusko s nikterak neskrývaným nadšením vítalo jakoukoli informaci o problémech, do nichž se USA/Západ dostaly. Až do srpna 2008 bylo možno spekulovat, zda Putinovo Rusko je shora zmíněné tvrdé hry schopno pouze v rovině rétorické, či nikoli. Po slovech, která ruský prezident v říjnu 2007 pronesl na 43. bezpečnostní konferenci v Mnichově¹¹, přišel za deset měsíců natolik razantní „důkaz místo slibů“, že další spekulace – přinejmenším ohledně ruské ochoty a schopnosti chovat se agresivně – jsou zcela zbytečné. Jediné, co i nadále zůstává nevyjasněné je otázka, jakou výdrž v tomto ohledu Rusko projeví a případně kolika aktérům bude ochotno čelit najednou. Jestliže v mezinárodním prostoru Rusko až na výjimky za své chování sklidilo více či méně ostrou kritiku, pak na domácí scéně přinesla gruzínská akce tandemu Medveděv – Putin jednoznačný úspěch.

¹⁰ Vztah EU – Rusko v tomto ohledu znamenitě vystihuje práce Marka Leonarda a Nica Popesca: *A Power Audit of EU – Russia Relations*, kterou roku 2007 vypracovali pro European Council on Foreign Relations. Celý text jejich analýzy je k dispozici na (http://ecfr.3cdn.net/1ef82b3f011e075853_0fm6bphgw.pdf).

¹¹ Celý text projevu a audiovizuální záznam jsou dostupné na (<http://www.securityconference.de/konferenzen/rede.php?sprache=en&id=179>).

Toto zdánlivě banální konstatování představuje ve skutečnosti jednu z důležitých ukázek hloubky proměny smýšlení a potřeb ruských politických elit, které mimo jiné formulují i strategie, cíle a prostředky zahraničně-politického a bezpečnostního chování a uvažování. Ruským elitám již nezáleží na tom, jak (ne)populární jsou v zahraničí (jako tomu bylo za Gorbačova a Jelcina), ale jak populární jsou doma. Na první pohled by se mohlo zdát, že se tím dostávají do stejné pozice, jakou mají vlády na západě, ale v dnešním Rusku tomu tak není. Zahraniční politika totiž, stejně jako za sovětských dob, slouží jako jeden z nejdůležitějších mobilizačních prostředků veřejného mínění. Zásadní rozdíl oproti sovětským časům spočívá v tom, že dnešní podpora je spontánní a upřímná. Putinovi se, stejně jako svého času komunistům, podařilo Rusy přesvědčit o tom, že je chrání. Na rozdíl od komunistů jim však také naplnil peněženky a tato kombinace mu zajistila zcela spontánní obdiv a širokou společenskou podporu [Lucas 2008]. Zahraniční a bezpečnostní politika při této mobilizaci sehrála klíčovou roli, neboť, řečeno slovy Michela Fouchera: „*Minulost získává smysl pouze ve vztahu ke svému současnému použití. Odhaluje nevyčerpatelný zdroj představ a argumentů, které mohou být mobilizovány, nebo naopak v pravý čas zapomenuty.*“ [Foucher 2002: 23]

Jestliže Jelcin této dimenze v podstatě využít nedokázal, pak Putin byl, nejenom v tomto ohledu, nesrovnatelně úspěšnější. Podstatné je, že dokud se nezmění ruská mentalita – Rusové napříč politickým spektrem požadují, aby Rusko bylo sebevědomé a silné, neboť společnost má ve svém genetickém kódu vepsanu informaci, že vlast musí neustále čelit permanentnímu, více či méně agresivnímu, tlaku obklopujících ho sousedů/nepřátel, jsou veškeré úvahy o zásadní kvalitativní změně zahraničně-politického a bezpečnostního uvažování bezpředmětné. Pro kohokoli, kdo stál, stojí či v dohledné budoucnosti bude stát v čele Ruska žádná jiná trajektorie zahraniční a bezpečnostní politiky prostě nebude připadat v úvahu, jinak pohoří. Skutečnost, že se Evropa, respektive Evropská unie, ve sféře zahraničně-politického a bezpečnostního uvažování vzdala „her s nulovým součtem“ a „archaických teritoriálních vidin“, že se rozešla s minulostí a rozhodla se bezpečnostní témata „politizovat“ namísto toho, aby je „sekuritizovala“, v tomto ohledu nic neznamená a navzdory geografické blízkosti či intenzitě ekonomických vztahů není ani trochu inspirativní. Viditelným důkazem budiž ruský postoj vůči II. světové válce a jejím výsledkům. „*Idealizace stalinistického válečného mýtu, nevyprovokované agrese, mimořádných obětí a triumfálního*

vítězství zbavuje Rusko veškeré viny, odpovědnosti a dokonce ohledů, co se týče vývoje před válkou, v jejím průběhu i po ní.“ [Lucas 2008:139]

Po krátkém „flirtu“ se Západem na samém počátku 90. let se ukázalo, že proklamovaná orientace Moskvy směrem ke svobodě a demokracii není naplňována způsobem, který by Rusku umožňoval okamžitě zaujmout důležitou a důstojnou pozici v rámci Západu. Stala se terčem, jakkoli většinou ze zcela protichůdných důvodů, oprávněné kritiky v zahraničí a zdrcující kritiky doma, takže byla záhy opuštěna. Ruská zahraniční a bezpečnostní politika se postupně začala navracet ke kurzu, jehož osou je sledování vlastních, tj. národních¹² cílů. Základní premisou, logicky, i nadále zůstala snaha po maximalizaci vlastní bezpečnosti, kterou Rusko – lhostejno zda carské, bolševické či prezidentské, vždy hledělo přednostně zabezpečovat prostřednictvím konceptu rovnováhy sil. Rusko se snažilo definovat a zaujmout své vlastní místo tak, aby nestálo ve stínu žádné jiné mocnosti. Vladimír Putin nakonec trajektorii, po níž se ruská zahraniční a bezpečnostní politika začala pohybovat, a na níž zůstává dosud, definoval slovy: „Pragmatismus, hospodářská efektivita a sledování národních zájmů“ [Melville, Shakleina 2005: xii].

Závěry

V očích ruských odborníků Rusko za vlády prezidenta Putina přestalo být „slabé“. To sice neznamená, že se nutně muselo stát „silným“, ale jak uvádí G. Pavlovsky: „*Problémem není ruská síla jako taková, nýbrž otázka, zda ji Rusko inteligentně soustřeďuje a uplatňuje. Nové Rusko přesáhlo svou sovětskou identitu a dokázalo utlumit povstání v postsovětském prostoru i v tak vzdálených zemích, jako je Tádžikistán. Vyrovnilo se s novou generací bezpečnostních hrozeb na svém území – nejvýznamnější z nich představoval čečenský válečný magnát Šamil Basajev – a zabránilo tomu, aby se z nich stala celosvětová síla typu al-Káidy. Kromě toho pomohlo dalším novým státům ve východní Evropě vytvořit si vlastní identitu. Nedokládá to snad globální know-how Ruska? Není to příspěvek k mezinárodní bezpečnosti? USA uznávají ruský faktor při procesu budování postsovětských států. Z aktivit Ruska na Kavkaze, zejména po roce 2000, nemá prospěch pouze ono samo. Zahnutím svéhlavých menšin do nového bezpečnostního konsensu pomohlo Rusko proměnit místní etnický konflikt v konstruktivní*

¹² Generál Anatolij Kulikov, bývalý ministr vnitra Ruské federace (1995- 1998) a náměstek předsedy vlády, právě tomuto termínu připisuje zcela zásadní význam, když tvrdí: „*Sovětský svaz byl vytvořen a vybudován jako mnohonárodnostní stát na základě ideologie, která kladla stát nad jednotlivce a národ. Proto se pojem „národní bezpečnost“, na rozdíl od většiny jiných zemí světa v SSSR příliš nepoužíval. V současnosti používání pojmu „národní bezpečnost“ v Rusku odpovídá realitě.*“ [Kulikov 1998: 128].

proces budování států. Tvrzení Ruska, že je ústředním prvkem euroasijské bezpečnosti, který stojí na stejné úrovni jako USA a Evropská unie, tedy není jen povykem vyhaslého Leviathana. Je to spíše žádost o spravedlivý mezinárodní právní řád.“ [Pavlovsky 2009]

Vydeme-li ze slov, která jsou uvedena v tomto odstavci, je zřejmé, že Rusko se cítí být dostatečně silné na to, aby mohlo odpovědně spoluvytvářet nový mezinárodní právní řád. Věří, že jeho klíčovou složkou bude přesun moci ve prospěch ne-západních států, neboť nové poměry nebudou definovány prostřednictvím západních hodnot, ale na základě zájmů. Minimálně v tomto bodě se Rusko shoduje s již citovaným názorem odborníků Evropské unie. Připomeňme ještě jednou, že dle názoru unijních expertů, bude nový interpolární systém spočívat na multipolaritě v éře vzrůstající interdependence. Pro interpolarnitu bude charakteristické, že bude primárně založena na zájmech (hlavních aktérů), zaměří se na (společně) definované problémy a bude orientována na optimalizaci společných postupů při jejich řešení. Ruská strana sice používá stejná, nebo velmi podobně znějící slova, ale zatímco Unie zájmy hlavních aktérů považuje za minimální nezbytné východisko pro možnost společně definovat problémy a hledat jejich řešení, Rusko v tom samém spatřuje prostředek, jak se dovolat spravedlnosti.

Aby Rusko mohlo hrát roli sebevědomého spoluorganizátora nového systému, musí být respektováno jako jeden z vedoucích národů, čehož nejlépe dosáhne tehdy, pokud bude silné a to jak v oblasti vojenské, tak hospodářské, finanční, technologické a politické. Je krajně nepravděpodobné, že by ruské politické elity akceptovaly post-moderní bezpečnostní koncepty, jako například problematiku tzv. lidské či environmentální bezpečnosti, pokud by mělo pocit, že ohrožuje jeho národní zájmy. Něco takového může nastat teprve v okamžiku, kdy Západ vyhoví ruským požadavkům v oblasti tradičně definované bezpečnostní politiky [Zagorski 2009: 83-84]. Ta se přitom v Rusku vždy pojila s teritoriálními nároky a zónami vlivu. Pro střední Evropu není ani trochu dobrou zprávou, že její integrace do EU/NATO, respektive vstup západních organizací do středoevropského prostoru, je v Rusku stále silněji vnímán jako negativum, jako historická nespravedlnost. V situaci, kdy nevyhnutelně a evidentně dochází k redefinici pravidel mezinárodního systému, od Ruska, které konečně cítí příležitost smýt ze sebe ponížení posledních dvaceti let, nemůžeme očekávat, že by bylo ochotno vzdát své vlastní interpretace dějin.

LITERATURA:

- CROZIER, B. (2004). *Vzestup a pád sovětské říše*. Praha: BB/art s.r.o.
- DONALDSON, R. H.; NOGEE, J. L. (2005). *The Foreign Policy of Russia: changing systems, enduring interests*. New York: M. E. Sharpe, Inc.
- FOUCHER, M. (2002). *Evropská republika. Historicko-geografický pohled*. Brno: Barrister & Principal.
- FUKUYAMA, F. (2007). *Konec historie a poslední člověk*. Rybka Publishers.
- GREVI, G. (2009). *The Interpolar World: A New Scenario*. Occasional Paper No. 79, June 2009. European Union Institute for Security Studies (EUISS), Paris.
- KNUTSEN, T. L. (2005). *Dějiny teorie mezinárodních vztahů*. Centrum strategických studií, Brno.
- KULIKOV, A. (1998). *Ruská politika ve sféře národní bezpečnosti*. In: Vojenské rozhledy č. 3/1998. Generální štáb Armády České republiky.
- LARABEE, S. F.; KRASIK, T. W. (1997). *Foreign and Security Policy Decisionmaking Under Yeltsin*. RAND.
- LUCAS, E. (2008). *Nová studená válka. Kdo zvítězí v novém konfliktu mezi Východem a Západem?* Praha: Mladá Fronta.
- MEARSHEIMER, J. (2003). *The tragedy of Great Power Politics*. Norton, New York.
- MELVILLE, A.; SHAKLEINA, T. (2005). *Russian Foreign Policy in Transition. Concepts and Realities*. Budapest: Central European Press.
- MURAVCHIK, J. (2003). *Nebe na Zemi. Vzestup a pád socialismu*. Praha: BB/art s.r.o.
- NAROČNICKAJA, N. (2006). *Rusko a jeho místo ve světě. Za co a s kým jsme bojovali*. Praha: Ottovo nakladatelství.
- PIPES, R. (2004). *Rusko za starého režimu*. Praha: Argo.

- TSYGANKOV, A. P. (1997). From International Institutionalism to Revolutionary Expansionism: The Foreign Policy Discourse of Contemporary Russia. *Mershon International Studies Review*. Vol. 41, No. 2 (November 1997), pp. 247-268. Published by Blackwell Publishing on behalf of The International Studies Association.
- ZAGORSKI, A. (2009). The Limit of a Global Consensus on Security: The Case of Russia. *Global Security in a Multipolar World*. Chaillot Paper No. 118, October 2009, Paris.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- KARAGANOV, S. (1995). *Russia and the West After Kozyrev*. In Project Syndicate. Dostupné z WWW <http://www.project-syndicate.org/commentary/kar2>.
- LEONARD, M.; POPESCU, N. *A Power Audit of EU – Russia Relations*. European Council on Foreign Relations. Dostupné z WWW http://ecfr.3cdn.net/1ef82b3f011e075853_0fm6bphgw.pdf.
- PAVLOVSKY, G. (2009). *Je Rusko slabé?* In Project Syndicate. Dostupné z WWW <http://www.project-syndicate.org/commentary/gpavlovsky1/Czech>.
- SIMONOV, K. (2005). Russian Foreign Policy – Multi-vector nature as a way of avoiding the hard choice. In *Russia 2005. Report on Transformation*. Vilnius, Instytut Wschodni: Center for Current Politics in Russia. II. Europe-Russia Forum, March 2006. Dostupné z WWW http://www.forum-ekonomiczne.pl/docs/reportRu_2006chapter06.pdf.
- Project for the New American Century*. Dostupné z WWW <http://www.newamericancentury.org/>.
- Projev prezidenta Ruské federace, V. V. Putina na 43. bezpečnostní konferenci v Mnichově*. Dostupné z WWW <http://www.securityconference.de/konferenzen/rede.php?sprache=en&id=179>.